

Laikliğin İnşası ya da İslâmın Parçalı Yorumlanarak Toplumsal Alandan Uzaklaştırılma Çabası

Ümran SIRIMSI CANDEMİR

Giriş

Bu çalışmada daha geniş ve çok yönlü bir araştırmanın konusunu teşkil eden din ve devlet ilişkisinde olan/olması gereken etkileşim veya hiyerarşi değil; Cumhuriyet sonrası dönemde din ve devlet ilişkilerinin bir tezahürü olan laikliği inşa sürecine götüren nedenler, en çok 1950'li yıllara kadar ki süreç içerisinde dini alana yönelik uygulamalara yer verilecektir.

Egemenliği gökten yere indirmek ve muasır medeniyetler seviyesine yükseltmek amacını taşıyan kurucu kadronun din ile kurduğu ilişkiye bakmadan, laikliğin Türkiye'deki uygulama biçimini ve aslında ne ifade ettiğini anlamak pek mümkün olmayacaktır.

Kelime anlamı "İtaat etmek, ceza veya mükâfat vermek"¹, "yol, şeriat, hüküm"² olan "din" kelimesinin Türk Dil Kurumu sözlüğündeki karşılığı "Tanrıya, olağanüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum, diyanet. Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan düzen"dir. "Laiklik" in Türk Dil Kurumu sözlüğündeki karşılığı ise "devlet ile din işlerinin ayrılığı, devletin din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından yansız olması, laisizm"dir.

Mehmet Doğan'ın Büyük Türkçe Sözlüğünde "din" in karşılığı "Yol, şeriat, inanç sistemi. Allah tarafından konulan ve Allahın vazifelendirdiği peygamberler vasıtasıyla akıl sahibi insanlara tebliğ edilen, onlara dünya

ve ahirette saadet yollarını gösteren sistem, İslâm, Müslümanlık"³ olarak tanımlanırken, aynı sözlükte "laiklik" in karşılığı ise "Dünya işlerini din işlerinden ayıran, lâdini, seküler, dini olmayan, dinsiz, dindışı, dine karşı olan, din karşıtı"⁴ şeklinde tanımlanmaktadır.

Prof. Mehmet Erdoğan'a ait *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*'nde "laiklik", "Devlet ve din işlerinin ayrılığı, devletin din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından hiçbir dini tutmayıp bütün dinlere eşit mesafede durması ve din işlerine karışmaması. Sekülerizmin siyasal çerçevesi; yasama, yürütme ve yargı erklerinin dinsel olan veya olduğu söylenen ilkelere göre düzenlenmediği siyasal örgütlenme biçimi. Siyasal otoritenin, emredici yaptırım gücünü dinden almaması, meşruluğunu dine dayandırmaması"⁵ olarak yer bulmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de yaklaşık 85 yerde geçen "din" kelimesi hüküm, kanun, şeriat, yol, itaat etmek anlamlarında kullanılmıştır. Kur'an'a göre dinin en temel vasfı "düzen"dir. Yani ferdi ve sosyal hayatı şekillendiren en temel görüş, kökten bir algılayış biçimidir. Bu nitelikteki bir yol Allah tarafından belirlenebileceği gibi toplumdaki belli teamüllere göre veya otoriteler tarafından da çizilmiş olabilir.⁶

Bu çalışmada "din" kelimesi, "İslâm dini"-ni, "Laiklik" kelimesi ise "meşruyetini dine dayandırmayan bir siyasal sistemin başat unsuru" olarak kullanılacaktır.

3] D. Mehmet DOĞAN, *Büyük Türkçe sözlük*, s. 322.

4] DOĞAN, a.g.e., s. 843.

5] Mehmet ERDOĞAN, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 324.

6] AYDIN, a.g.e., s. 39-40.

1] MEVDUDİ, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, s. 109-112.

2] Mustafa AYDIN, *Kur'ani Kavramlar*, s. 39.

Laikliğin Ortaya Çıkışı Meşruiyet Kaynağı

4. yy.dan itibaren Roma İmparatorluğunun resmi dini haline gelen Hıristiyanlık bu tarihten sonra toplumsal ve siyasal hayatın içinde hâkim unsur olarak yer almıştır. Yeniçağdan itibaren değişmeye başlayan devlet anlayışları ve reform hareketleri dolayısıyla kilisede ortaya çıkan yeni dini tavır alışlar kilisenin ve dinin sınırlarını değiştirmiştir.⁷ Daha sonra kilise dini alanı, devlet ise dünyevi alanı belirleyen bir konum almışlardır.

İlk defa İngiltere’de 16. asırda kullanılan laiklik papaz olmayanların da kiliseleri yönetebilmelerini isteyen fikir akımını ifade etmekteydi. “Buradaki laiklik kelimesinin din dışılıkla hiçbir ilgisi yoktu. Laik; dini pratikleri yerine getiren ama mabed görevi olmayan kimse demektir.”⁸ Ruhban sınıfına mensup olmayan, halktan olan anlamında yunanca laikos kelimesinden türetilen⁹ laiklik 18. asırdan itibaren ise din ile devlet işlerinin ayrılığı olarak kullanılmaya başlamıştır.

Laikos Batı dillerine *laïque* şeklinde geçmiş ve Türkçede laik olarak kullanılmıştır. Terim Fransa’da 1870’li yıllardan itibaren kullanılmaya başlamıştır. Larousse’ta 1873 yılında, Litte sözlüğünde ise 1877 yılında yer almıştır. Her iki kaynaktan da kavram, laik olanın özelliği şeklinde tanımlanmıştır. Emile Litte laikliği siyasi bağlamda ele almakta ve bu kavramı din söz konusu olduğunda devletin mutlak tarafsızlığı şeklinde okumaktadır. Bu anlam, 18. yüzyılda ortaya çıkan aydınlanma felsefesinin sonuçlarından olan modernleşme sürecinin en etkili meyvelerinden laikliğin bugüne dek kullanılan en yaygın olanıdır.

Modernleşmenin dayanağı aydınlanma felsefesidir. Yunan mitolojisinde sembolleşen Prometheus karakteri aydınlanma dönemi insan algısına örnek gösterilebilir.

Mitolojiye göre insan tanrı ile savaş halindeydi, çünkü tanrı veya tanrılar bilgiyi sembolize eden ateşi kendi tekellerine almış, insanları bu bilgiden mahrum ederek onları köleleştirmiştir. Prometheus ise bir gece tanrı-

lar uyurken bilgi ateşini onlardan çalmış ve insanlara ulaştırmıştır. Bu davranışının cezası olarak zincirlenmiş ve sonsuza kadar işkenceye maruz bırakılmıştır. Mitolojiye göre Prometheus Kaf dağına gönderilir. Gece kuşlar onun iç organlarını yer, sabaha kadar organları kendini yeniler ve gece tekrar kuşlar tarafından yenir. Buradan hareketle tanrıların zalim olduğu, tanrıların zulmünden kurtulmanın yolunun ise tanrılarla savaşmak olduğuna inanılmıştır. Bu düşünce zamanla dinden bağımsız bir hayat algısının oluşmasına zemin hazırlamış, hayat tanrıdan soyutlanınca insan artık aklını kullanarak tanrının yarattıklarının -bir nevi tanrılık taslayarak- tanrılık yapma kudretini kazandığına inanmış/inandırılmıştır. Bu algı, modernite ile birlikte daha bir kavileşmiş, tabiat artık kadim metinlerde olduğu gibi insana emanet olarak verilen ve ancak ihtiyacı kadarıyla istifade edeceği bir yer değil, kendisine tahakküm edilmesi gereken bir yer olmuştur.¹⁰

Aydınlanma üzerine yapılan neredeyse bütün tartışmaların “aydınlanma nedir” sorusuna Kant’ın verdiği cevap ekseninde yapıldığı söylenebilir. “Aydınlanma nedir” sorusunu Kant şu şekilde cevaplar. “Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu ergin olmama durumundan kurtulmasıdır.” Kant’a göre insanlar akıllarını dinlere, tanrılara, yöneticilere yani kendileri dışındaki başka bir takım güçlere vermek suretiyle ergin olmama durumu yaşamışlardır. Aydınlanma ile insan artık ergindir ve kendi aklının sahibidir. Akıl onu mutlak doğruya götüren bir araçtır.

Kant’ın bu tanımında göze çarpan en önemli husus; kadim zamanlardan bugüne kadar gelen dinlerin ve geleneklerin insanın ergin olmasında bir engel olarak görülmesidir. Bu düşünce ile insan kendi aklının amiri olmakla bireyselleşmenin kapısını aralamıştır. Burada paradoksal olan Kant dâhil aydınlanma filozoflarının birçoğunun aslında dindar Hıristiyanlar olmalarıdır. Yani aydınlanma filozofları bu tartışmaya başlarken aslında tanrı tanımaz bir güdüyle hareket etmemişlerdir. Ancak, Hıristiyan dünyasında dini bir otorite sayılan kilise ve kurumlarının tanrı adına kararlar alarak insan aklını ve insan hürriyetini hiçeştirdikleri düşüncesinden hareketle böyle

7] *İslâm Ansiklopedisi*, s. 61.

8] Mustafa AYDIN, *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, s. 273.

9] *İslâm Ansiklopedisi*, s. 61.

10] Kamil ERGENÇ, *Modernleşme ve Bir Çıkış Yolu*, s. 5.

bir tanıma gitmişlerdir. Pozitivist düşüncenin öncülerinden Galilei fiziki âlemin kurallarını matematik aracılığıyla öğrenerek edindikleri kuralları topluma uygulamak istemiştir. Galilei'yi buna iten doğa olaylarının aksamaksızın bir düzen içinde yürüyebilmesiydi.

Kilisenin toplum üzerindeki tahakkümü her ne kadar İslâm dünyası ve İslâm dini için geçerli bir durum olmasa da dünyanın bir tarafında etkin olan düşünce ve idealler dünyanın geri kalan kısımlarını da etkilemiş özellikle teknik alandaki gelişmelere takip amacıyla gözlemlenen Batı, düşünsel alanda da etkisini göstermiştir. Geri kalmaya neden olan şeyin İslâm olduğu inancı, yıllarca dini esaslara dayalı bir yönetimin sürdüğü ülkemiz topraklarında, öykünülen modern Batı'nın din karşısındaki konumu laikliği vazgeçilmez kılmıştır.

Kendisini aydınlanma çağı olarak adlandıran modernite mefhumu muhalifinden kendinden önceki bütün çağları karanlığa mahkûm ettiğini ilan etmiştir. Halen ülkemizde de kimi zaman bazı insanların Müslümanları kastederek "ülkeyi ortaçağ karanlığına sürüklemek istiyorlar" suçlamasını yapmalarının bilinçaltında yatan neden de budur. Bu düşünce ile insanın din ve tanrı ile olan bağlantısı koparılmaya çalışılmış ve din/dindarlık, özel alanlara, vicdanlara hasredilmiştir.

Bireycilik, sekülerlik ve ulus devlet sacayağına oturan modernitenin ayaklarının yere daha sağlam basması için üretilen bir anlayış olan laiklik, yönetsel meşruiyetin dine dayanandırılmamasını esas almaktadır.

"Siyasal modernleşme sürecinde genel olarak üç eğilim gözlemlenmektedir. İlk olarak devlet merkezleşmekte ve otoritenin geleneksel kaynakları zayıflamaktadır. Dinsel, geleneksel, ailesel ve etik otoritelerin yerini tek, dünyevi, ulusal, siyasi bir otorite almaktadır. İkincisi siyasi kurumlar farklılaşmakta ve özgülleşmektedir. Üçüncüsü ise siyasete yönelik gittikçe artan yaygın katılımıdır. Bu süreçte devletin çevreye nüfuz yeteneği gelişmekte hukuk dünyevi ve şahsi olmayan bir otoriteye dayanmaktadır."¹¹

"Avrupa'da ilk çağlardan yakın çağlara kadar din, devlet yapısı içinde resmi niteliğiyle var olmuş ise de, ortaçağda kilise ve

devlet arasında başlayan siyasi yetki mücadelesi, din ve devlet iktidarının ayrılması ile sonuçlanmıştır. AB ülkelerinde laiklik, kilise ile dünyevi otorite arasındaki mücadelenin, ikinciler lehine sonuçlanmasının ürünüdür. Bu mücadele Rönesans ve aydınlanma çağı düşünürlerinin bilim, sanat, felsefe ve siyaset üzerindeki dini dogmaları kaldırma çabaları ve Fransız İhtilâli ile ivme kazanmıştır. Avrupa'da burjuvazinin, egemenliğin kaynağının Tanrı'dan alınarak ulusa verilmesini çıkarlarına uygun görmesi, laiklik anlayışının gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Batı ülkelerinde laiklik, din çatışmalarını ve insanların inançlarından dolayı baskı görmelerini önleyen, din ve vicdan özgürlüğünü sağlayan bir toplumsal uzlaşma unsuru olarak algılanmakta iken, bizde bu kavramın değişik anlamları karıştırılarak kullanılmış ve bu da kavram üzerinde karşılıklı anlaşmayı engellemiştir."¹² Bu yüzden bizde hala genel geçer bir laiklik tanımı ve uygulaması yoktur.

Laikliğin bizde anayasal ilke olarak kabulü cumhuriyet sonrasında rastlamaktadır. Ancak yukarıda belirtildiği üzere laiklik, modern seküler düşüncenin bir sonucudur. Bu nedenle cumhuriyet sürecinde laiklik bahsinden önce Osmanlı modernleşmesine kısaca değinilecektir.

Osmanlı Modernleşmesi ve Laikliğe Giden Yol

Osmanlıda III. Ahmet dönemine kadar Batıya öykünme olmamıştır diyebiliriz. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Avrupa'nın gıpta edilecek bir yer olmadığını, Osmanlı Medeniyetinin Batı'dan üstün olduğunu kaydetmiştir. 1721'de Paris'ten dönen 28 Mehmet Çelebi, III. Ahmet'e sunduğu raporda Batı Medeniyetinin üstünlüğünden bahsetmiştir. III. Mustafa döneminde, Avrupa'nın ilim ve tekniği ile ilk aleni temas olarak orduda ıslah için Macar asıllı mühendisten yardım alındığı kaynaklarda yer almaktadır. III. Selim devrinde ise Nizam-ı Cedid'in talim ve terbiyesi için Fransa ve İsveç'ten çok sayıda subay ve teknisyen getirildiği, Batı başkentlerinde sürekli elçilikler kurulduğu görülmektedir. Devlet nizamı hakkında ulema ve devlet adamlarından görüş

11] Mehmet Ö. ALKAN, s. 378.

12] Mehmet KAHRAMAN, Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik, s. 60.

isteyen III. Selim, bu görüşlerden bazılarında ilk kez kanunnamelerin zamanın ihtiyaç ve icaplarına uymadığı, bu nedenle yeni esaslara dayanan yeni tedbirlerin düşünülmesi gerektiğini telaffuz etmiştir.¹³

Dönemin elçilerinin kaleme aldıkları sefaretnamelerde sivil, idarî ve askerî yapılanma, ilim ve sanat hayatı, eğitim kurumları ve ekonomi gibi hususlarda Avrupa hakkında bilgi verilmiş, gözlem ve yorumlar yer almıştır.¹⁴ III. Selim tarafından Batı hukukundaki düzenlemelerin incelenmesi üzere Viyana'ya gönderilen Ebu Bekir Ratif Efendi Batı kurumlarını inceleyerek 1793'te 500 sayfalık bir rapor ile yurda dönmüştür.¹⁵ Avusturya'da geçerli olan idarî uygulamaları, devlet ile halk ilişkilerini, vergi düzeniyle, lâiklik gibi hususları ele aldığı Sefaretnamesinde şöyle denmektedir. "Avusturya ve bütün Avrupa devletlerinde şeriat (teokrasi) yoktur. Hıristiyanlık, sadece nikâh ile ilgili hususta kullanılır. Ne kralın yönetiminde, ne de miras konusunda dinî kurallar geçerli değildir. Din vardır, fakat toplum değişen ihtiyaçlar çerçevesinde konmuş kuralara uyar."¹⁶

Yine bu dönemde yabancı dille yazılan eserler kaleme alınmıştır. Osmanlı modernleşmesinde önemli bir yeri olan, "gâvur" padişah lakabı takılan II. Mahmut (1808 -1839)'un Batının teknik ve kültüründen faydalanma yönünde adımları olmuştur. Yeniçeri ocağını kaldırmış, Asakir-i Mansure-i Muhammediyye'yi kurarak modern Türk ordusunun temelini atmıştır. İlköğretimi zorunlu hale getirerek bugünkü ilkokula denk Rüşdiye okullarını kurmuş, Avrupai tarzda eğitim vermek amacıyla İstanbul'da, Türkiye'nin ilk modern tıp okulu olan Mekteb-i Tibbiye-i Şahane ve modern anlamda ilk harp okulu olan Mekteb-i Harbiye'yi kurmuştur.¹⁷ Gümrük vergisinin düşürülerek yabancılarla artan ilişkilerin neden olduğu uyuşmazlıkların çözümü için ticaret bakanlığı ve ticaret mahkemesi kurmuştur. Değişimin

sokağa yansması için Kıyafet Nizamnamesi ile ceket pantolon ve fes zorunluluğu getirmiş, portrelerini yaptırarak devlet dairelerine astırmıştır. Ölümünden kısa bir süre sonra Abdülmecid döneminde 1839 yılında "Tanzimat Fermanı" yayınlanmıştır. Tanzimat, Osmanlı'nın Batı tesirine resmen açılmasıdır. Ancak gerek Tanzimat gerekse Islahat Fermanlarında laik adımlar olarak tanımlanacak köklü kopuşlar yoktur."¹⁸

Kanunlaştırma hareketi 18. yüzyılın sonu 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da başlayarak bütün dünyayı etkisi altına almıştır.

II. Mahmut ile başlayan reformlar Tanzimat Fermanı ile hız kazanmıştır. Fermanın sonra Osmanlı hukukunda bir yanda şeri- örfi hukukun bulunduğu diğer yanda Batı kaynaklı kanunlar yürürlüğe konulduğu düalist bir yapı hâkim olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın tamamlayıcısı olan Islahat Fermanı, Batı'nın tıpkı günümüzde olduğu gibi, kendisiyle bir bütünleşme süreci başlattığını ileri sürdüğü ve bununla azınlıkların haklarını garanti altına almaya çalıştığı, Türkiye'nin de Rusya'ya karşı Fransa ve İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyduğu 1856'da, Paris Konferansı'nın toplanacağı sıralarda (28 Şubat 1856) ilan edilmiştir. Islahat Fermanı'nın ilanı aynı zamanda, Babıâli'nin 1856'da toplanan Paris Konferansı'na iştirak edebilmesinin de şartıdır. Tanzimat Fermanı'ndan farklı ve İslâm Hukukuna aykırı olarak, zimmîleri Müslümanlarla eşit konuma getirmiştir. Ayrıca, zimmîlerle Müslümanları yargılama bakımından da ayırmıştır. Dış baskıların etkisi ile başlatılan kanunlaştırma hareketleri Tanzimat ve Islahat fermanları ile özellikle gayrimüslimlere yönelik tanınan hak ve özgürlükleri genişletmiştir. Devletin merkez örgütü içinde yer almayan şeyhülislâm'ın meclisi meşveret ve Heyet-i Vükela üyesi yapılarak yetkileri arttırılıyor görünse de B. Tanör'e göre Heyet-i Vükela'ya dâhil olan şeyhülislâm'ın fetva bağımsızlığı elinden alınarak bakanlar kurulunun gerekli gördüğü anlarda bunun isteği üzerine onay bildiren bir makam durumuna getirilmesi madalyonun öbür yüzüdür.

1867'de İlk laiklik teklifi, Sultan Abdülaziz tarafından ülke dışına sürgün edilen Mustafa

13] İftar B. GÖZAYDIN, *Türkiye Hukukunun Batılaşması, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, 3.Cilt. s. 286.

14] Belkıs Altunış GÜRSOY, *Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü*, *Bilgi Dergi* s. 139

15] GÖZAYDIN, a.g.e., s. 286.

16] GÜRSOY, a.g.e., s. 147.

17] http://tr.wikipedia.org/wiki/I._Mahmut

18] Muharrem BALCI, *Tanzimat'tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci*, *Birikimler I*, s. 17 vd.

Fazıl Paşa tarafından yapılmıştır. Fransız Liberte gazetesinde yayınlanan, Sultan Abdülaziz'e hitaben yazdığı mektupta "Saraylara girmeyen bir şey var ise o da doğrudur cümlesi ile başlayan yazıda devlet sisteminde reforma ihtiyaç olduğu ve laikliğin uygulanması gerektiği belirtilir. Fazıl Paşa aynı zamanda Jön Türkleri finanse eden ve onlara adını veren kişi olarak bilinir."¹⁹

Tanzimat sonrası Osmanlı hukukunun en önemli özelliği iç ve dış etkenlerin bir tezahürü olan dñalist yapısıdır. "Bir yandan şer'i-örfi hukuk geleneği devam ederken diğer taraftan Batı menşeli kanunlar da hukuk hayatında önemli bir yer edinmişlerdir. Bu ikili yapının bir yansıması olarak, şer'iyeye mahkemelerinin yanında yeni kurulan nizamiye mahkemelerinin, Osmanlı hukukunda önemli problemlere yol açtığı görülmektedir. Tanzimat'tan Cumhuriyet dönemine kadar devam eden bu ikili yapıya bağlı olarak oluşan gerilimde temel kanunlar açısından şer'i-örfi hukukun geleneksel konumunda çok fazla bir gerilemenin olmadığını söyleyebiliriz. Ancak aynı süreç kanunların uygulama alanları olan mahkemeler açısından şer'iyeye mahkemelerinin aleyhine işlemiş, söz konusu mahkemelerin görev ve yetkileri olabildiğince sınırlandırılmıştır. 80 yıllık bir sürecin başında bütün ülkede asli mahkemeler olarak hemen hemen bütün davalara şer'iyeye mahkemeleri bakıyorken, bunların görev ve yetkileri bu sürecin sonunda sadece aile, vakıf, miras, kısas ve diyetle sınırlı hale gelmiştir. Tanzimat sonrası dñalist yapının genel olarak şer'i hukuk aleyhine işlediği görülmektedir."²⁰

Bülent Tanör, söz konusu kanunlaştırma hareketleri doğrultusunda kurulan nizamiye mahkemeleri ile Osmanlı yargılama usulünün laiklik yönünde gelişme gösterdiği, dinsel hukuktan uzaklaştığı gibi dinsel yargılama sisteminden de bir kopma yaşandığı tespitini yapmaktadır.

Kanunlaştırma hareketlerinde Osmanlı'nın Batı tesirinde mevzuat oluşturmasını mümkün olduğunca engelleyen Ahmet Cevdet

Paşa'nın çabası ile Türk hukuk resepsiyonu uzun bir süre ötelenmiştir. Bugün dahi temel hukuk ilkelerine kaynak teşkil edebilecek bir eser olan Mecelle İslâm hukuku esas alınarak düzenlenmiş, bu yönü ile Türkiye'nin laikleşme sürecini ertelemiştir.

Cumhuriyet Modernleşmesi ve Laikliğin Kabulü

Osmanlı modernleşmesinde genel olarak din ile modernleşme hareketleri birbirinin yerine ikame edilmeye çalışılmadan ve mümkün olduğunca ulemadan fetva alınarak meşrulaştırma gayretiyle modernleşme süreci yaşanmışken; cumhuriyet döneminde din konjonktürel olarak kimi zaman müdahil kimi zaman ise hayatın tamamen dışında tutulmuştur.

Cumhuriyet dönemi din ile siyaset arasındaki ilişki biçimini şekillendiren "cumhuriyet idaresi ve ideolojisi; birinci cihan harbi sonrası şartlarda Osmanlı bakiyesi bir grup asker, bürokrat, aydın ve din adamundan (âlim ve şeyh) müteşekkil bir koalisyon tarafından inşa edilmiş, ikinci dünya harbi sonrası şartlarda ise aşağı yukarı aynı nesil tarafından kısmen tadil ve tashihe tabi tutulmuştur. ...bu insanların ortak özellikleri 19. Asrın son çeyreğinde dünyaya gelmiş, sultan Abdülhamit döneminde çocukluk ve eğitim devrelerinden geçmiş ve ilk memuriyetlerine başlamış; II. Meşrutiyet devrinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde veya yanında bulunmuş, Osmanlılık, İslâmcılık, Milliyetçilik politikalarından ve fikirlerinden etkilenmiş; fiili dindarlıkları farklılıklar gösterse de kendisi, milleti ve devleti için İslâm'ı / dini birinci derecede önemseyen, bilim ve teknolojiye hayranlığı olan, pozitivist fikirlere mütemayil, zor şartların içinden gelmiş, mütehammil, cesur fakat aynı zamanda ihtiyatlı; kültür ve medeniyet itibarıyla Batı hayranı(ve müttefiki), bağımsızlık ve emperyalizm söz konusu olduğunda Avrupa düşmanı ve milliyetçi"²¹ bir yapıya sahiptir.

Cumhuriyet kadrosu tarafından 1924'e kadar Osmanlı modernleşmesinin de bir devamı olarak dinin siyaset üzerindeki etkisine müdahale edilmemiştir. Bu süreçte dini içerikli yayınların sayısı artmış, meclis başta olmak

19] <http://www.dunyabizim.com/besirayvazoglu/11495/memlekette-ilk-laik-mustafa-fazil-pasa.html>(01.09.2014).

20] Mehmet GAYRETLİ, Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet'e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları-Doktora Tezi- s. 243.

21] İsmail KARA, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, s. 13-14.

üzere maarifte, adliyede ve vakıflarda müderris ve tarikat mensuplarının sayısı artmıştır. Fakat ikinci mecliste tamamen farklı bir tablo oluşturulmuştur.

Modernleşme projesinden etkilen cumhuriyet rejiminin kurucu kadrosu aydınlanmacı bir tavır ile dini, merkezi konumundan çıkararak yönetsel meşruiyeti dinden değil halk egemenliğinden aldığı deklare etmiştir. Her ne kadar halkın çoğunluğu İslâmi esasların gerek yönetsel gerekse toplumsal ilişki biçimlerinde belirleyici olmasından şikâyetçi değilse de halk için halka rağmen bir anlayışla ve dönemin zinde gücü Batı'nın gözüne girebilme kaygısıyla da devletin tüm işlem ve eylemlerinde bilimsel ve teknolojik gelişmeler ve çağın gereklerini yerine getirme azmi ile toplumsal yaşamda dinin etkileri de ortadan kaldırılmaya çalışılmış, şekilsel olarak da Batılı bir görünüme sahip olunmak istenmiştir.

Milli mücadele süresinde dinin milleti bir arada tutan ve vatan korumasında belirleyici rolünün farkında olan bu kadro bu dönemde ve Cumhuriyetin ilanından 1930'a kadar dini bir söylem ile hareket etmiştir.

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı başlangıçta ve görünürde 1.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonrasında sınırların, tazminatların, arazi ve esir mübadelesi gibi konuların ele alınacağı sanıldığı ancak hukuk sistemini etkileyecek önemli kararların alındığı bir konferanstır. Fakat Konferansın ilerleyen günlerinde tartışmalar, özellikle adli imtiyazlar ve gayrimüslim azınlıkların ahval-i şahsiye alanındaki hukuki statüleri üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Aslında bu görünen sebeplerin arkasında, yeni Türk devletinin İslâmi kimlikten uzaklaştırılması arzu ve stratejisi, bu uluslararası konferansın taraflarını, Türkiye'nin iç meselelerine, özellikle de hukuki düzenlemelerine müdahil olma durumuna getirmiştir.

Lozan'a giden heyette yer alan başkan yardımcısı olan Rıza Nur hatıralarında Batılı devlet adamlarına söz konusu güvenceyi kendisinin verdiğini açıklar. "İlk ben bu kelimeyi Lozan'da celselerde telaffuz ettim" der. Halil İnalıc ise Rıza Nur'un verdiği sözün heyet üyelerinden Münir Bey tarafından da tekrarlandığını açıklar.²²

22] A. Cemil ERTUNÇ, *Cumhuriyetin Tarihi*, s. 194.

Türkiye 24 Temmuz 1923'de imzaladığı Lozan Antlaşması ile birlikte 'Yargı Yönetimine İlişkin Bildiri'yi de imzalamıştır. Bu bildiriye hükümler gereğince, Türk Hükümeti 5 yıldan az olmamak üzere gerekli göreceği bir sürecin I. Dünya Savaşına girmemiş ülkelere vatandaşları arasından Avrupalı hukukçu danışmanlar almayı kabul etmiştir. Bu hukuk danışmanları Adalet Bakanına bağlı olacaklar, İstanbul ve İzmir'de görev yapacaklar, hukuk reformları yapacak olan komisyonların çalışmalarına katılacaklar, hâkimlerin görevlerine karışmadan hukuk, ceza ve ticaret mahkemelerinin işleyişini izleyip Bakana bilgi vereceklerdir.

Lozan Konferansından sonra oluşturulan Komisyonların çalışmaları için hazırlanan Talimatname'ye, "Adli esaslarda asri bir devlet, memleketin ihtiyacı, bu esas ve ihtiyaçların temini için hali hazır mevzuattan ve yüksek medeniyeti temsil eden Garp Milletlerinin eserleri ve kâmil kanunlarından gerekli olanların alınması, ticaret kanunu gibi kanunlarda da uluslararası örf ve âdetin ihmal edilmemesi.." şeklinde yansımıştır.

Devam eden süreçte dinsel otorite tekelindeki hukuk ve eğitimin devlet denetimine alınmaya başlamasına yönelik adımlar atıldığı, bunu yaparken dinsel otoriteye doğrudan karşı olunmayıp zayıflatma süreci, cemaatlerin etkisindeki eğitim ve hukuk bu süreçte devletin üstlendiği dünyevi/ laik olarak düzenlendiği alanlar haline dönüştüğü anlaşılmaktadır. Medrese ve ulema başlangıçta eğitim işleri ile ilgili oluşturulan kurullarda görev alırken daha sonra dışlanmış, yeni okullar eski geleneğin tersine cami ve mescitler dışındaki yerlerde inşa edilmiştir. Rüştüyelerin açılmasının ardından medreselerin bir öğretmen olarak kullanılması yerine, devlet denetiminde bir öğretmen okulunun açılması da dinsel etki ve denetimden uzaklaşma çabasının tezahürü olarak okunmalıdır. Modern toplumda resmi ideolojinin taşıyıcı olarak kurgulanan muallim, muallime hocanın yerini almıştır.²³

Prof. Mete Tunçay, Şura suresinin 38. Ayeti olan "onların işleri kendi aralarında istişare iledir" levhasının 1925 sonlarına kadar Meclis

23] Mehmet Ö. ALKAN, *Resmi İdeolojinin Doğusu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, s. 379.

duvarında kaldığını ifade eder. Meclisin açılışını Cuma gününe getirerek hatim ve dualar, kurbanlar eşliğinde işe başlayan aydınlanmacı ruh, 1925 yılında Hilafetin ilgasında, makamın "Meclis'te mündemiç" olduğu ve gerek kalmadığını beyan etmiş, Anayasada devletin din-i İslâm'dır ibaresine yer vermiş, 1928 de bu ibareyi kaldırmış 1931 yılında laikliği CHP parti programına alarak 1937 yılında laiklik ilkesini Anayasal düzlemde benimsemiştir.

1950'lere kadar olan süreç din merkezli kısıtlamalar ve baskılarla geçmiştir, hilafet ilga edilmiş, İstiklal Mahkemeleri²⁴ (1920-1923) kurulmuş, medrese ve tekkeler kapatılmış (1925), yargılamalar yapılmış (1929-1923), idamlar gerçekleşmiş, ezan Türkçeleştirilmiş (1931-1950), camiler kapatılmış, Kur'an eğitimi yasaklanmıştır. 1950'den sonra komünizme karşı Müslümanlığı kullanabilmek için dini alanda serbestiyet başlamıştır. Bunun Cumhuriyetin alternatif bir ideoloji inşa edemediğine kanıt teşkil ettiği söylenebilir.

Kurucu kadronun önderinin aşağıdaki konuşmaları Cumhuriyet döneminde yapılan resepsiyonların ana fikrini sergilemektedir.

9 Ekim 1925 de Atatürk cumhuriyet savcılarına seslendiği konuşmasında şunları söyler.

"Laik Türk devrimi çağımızın uluslara yaşama ve yükselme yeteneğini veren en son ve en uygar mücadelesinin eseridir. Türk cumhuriyeti, yıllarca hastalıklı ve korkunç gelenekleriyle, zulüm ve baskının kan ve yangınlar içinde sürükleyen saltanat ve hilafet tarihini yıktı. Bu mücadelenin asıl amaçlarından biri de zayıf olanları zorbalının baskısından ve entrikacıların aleti olmaktan kurtarmak ve ulusunu kendi kaderine sahip kılmaktır. Çağdaş ve uygar ulusumuz, Batı uygarlığını kayıtsız şartsız kabul etmiştir. Hayatta başarılı olma-

nın tek yolu budur. Yılmaz ve kesin kararlı devrimlerimiz, Türk ulusunun yaradılıştan gelen büyük yeteneğinin gelişmesi ve artırılması için gereken zemini hazırlayarak hızla ilerlemektedir..."²⁵

"Sayın arkadaşlar!,

Türk İhtilâli'nin kararı Batı medeniyetini kayıtsız, şartsız, kendine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar, demirle, ateşle yok olmaya, mahkûmdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı oldukları gibi Batıdan almak zorundayız. Böylelikle Türk ulusunun iradesine uygun hareket etmiş olacağız. Keyif ve isteklerimize göre değil, milletimizin dileklerine göre iş başarmaya borçluyuz. Şimdiye kadar geçen hizmetlerinize teşekkür eder ve komisyonların vazifelerine son veririm."²⁶

Kurucu kadronun din telakkisini özetleyen bir başka isim dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'tur. Bozkurt Türk Medeni Kanununun gerekçesinde şöyle demektedir. "Hayat yürür; ihtiyacat süratle değişir, din kanunları, mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mana ifade etmezler. Değişmemek dinler için bir zarurettir. Bu itibarla dinlerin sade ve bir vicdan işi olarak kalması, asrı medeniyetin esasatından ve eski medeniyetin en mühim farklarından biridir. Esaslarını dinlerden alan kanunlar tatbik edilmekte oldukları camiaları nazil oldukları iptidai devirlere bağlarlar ve terekkiyata mani belli başlı müessir ve amiller sırasında bulunurlar."

Bu dönemde milli din projesinin fikir babalarından Ziya Gökalp, milli hayat için gerekli olan İslâmi unsurları teşkil eden ahlaka ilişkin hükümlerin korunmasını ancak toplumun Batılılaşmasını önleyen unsurların atılmasını veya reforma tabi tutulmasını savunur. Gökalp'in şiirlerinde sıkça yer verdiği söz konusu fikirleri cumhuriyet döneminde hayata geçmiş olur. Şevket Süreyya Ziya Gökalp'ten şöyle bahsetmiştir. "İttihat ve Terakkinin merkez komitesi üyesi olarak, partinin liderleri ve politikası üstünde etkiler yapıyordu. Hem Türkçü, hem İslâmcı, hem asrileşme tarafta-

24] Cevdet KÜÇÜK, "1 Ekim 1920'den 11 Mayıs 1923'e kadar faaliyet gösteren İstiklâl mahkemeleri toplam olarak 3919 kişiyi idama mahkûm etmiştir. Bunların 243'ü gıyaben, 2627'si de ertelenerek (müecelen) verilmiş idam cezalarıdır. Cezaları infaz edilenler ise 1049 kişidir. Bazı mahkemelere ait listelerin eksik oluşu dikkate alındığında gıyabi idam hükümlerinin daha fazla, müecelen idam kararlarının 5000'in üzerinde ve infaz edilen idam hükümlerinin de 1450-1500 civarında olduğu tahmin edilmektedir (Aybars, I, 155). Kalebend ve kürek cezası verilenlerin toplamı 1786, diğer cezalara çarptırılanların toplam sayısı 41.678'dir. 11.744 kişi de beraat etmiştir." İslâm Ansiklopedisi İSTİKLÂL MAHKEMELERİ cilt: 23, s. 350-355.

25] <http://www.yargitay.gov.tr/sayfa/tarihce/563> (09.03.2014)

26] BALCI, a.g.m., s. 30.

rıydı... İslâm Hukuku üzerine yazıları vardı. Bu yayın faaliyeti sırasında Ziya Gökalp, şeyhülislâm'ın kabineden çıkması, hukuk ve fıkıh işlerinin ayrılması gibi esaslardan başlayarak, Türkçe ezan, Türkçe Kur'an, mahkeme birliği, bütçe birliği, üniversite muhtariyeti gibi konulara kadar çeşitli görüşleri savundu."²⁷

Ziya Gökalp'in "Meşihat" (şeyhlik şeyhülislâmlık makamı) isimli şiirinde laik düzen talebi görülmektedir.

Bir devlet ki hukukunu kendi doğuramaz,
Kanuna "gökten inmiş değişmez" der;
O, asla bir devlet değil, müstakil durmaz,
Değişmeyen bir varlığı taşıyamaz yer!

Bir meşihat makamı ki; dine hizmeti
Hukuk, ilim işleriyle uğraşmak sayar,
Bir taraftan bozar iken adli, hikmeti,
Öte yandan halk içinde kayıdsızlık yayar!

Hâkim olan millet midir, Meşihat mıdır?
Milli Meclis Mebusan mı, Bab'ı Fetva mı?
Meşruiyet bir hile'i şeriat mıdır?
Hür bir millet olduğumuz yoksa rüya mı?

Hep ikidir teşri, kaza, mahkeme, ilam:
Devlet dine kanun yapar, dinse devlete...
Sarıklılar memur olur... Fesliler imam:
Devlet benzer meşihata, din hükümete!

Bir devletle bir meşihat anlaşılır ama!
Bir ülkede iki devlet mukarin olamaz;
Bir vicdanda iki ilimle din kaynaşır ama!
İki ilim, iki hukuk, iki din olmaz.

Laiklik Uygulamaları

Cumhuriyet dönemi laiklik uygulamaları Batı'daki laiklik algı ve uygulamalardan ciddi oranda farklılık arz etmektedir. Batıda laikleşme genel olarak kilisenin devlet üzerindeki tahakkümünün kırılması çabası ve aydınlanma felsefesinin bir ürünü olarak din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve bu iki alanın tabiri caizse özerk yönetimi olarak uygulanma gelmişken bizde din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde değil dinin toplumsal hayattan adeta dışlanması ve vicdanlara hapsedilmesi olarak algılanmıştır.

Bununla da kalmayıp laiklik adına atılan adımlarda din yeniden tanımlanarak yalnızca bir kısım ritüellerden ibaret görülmüş; toplumsal, siyasal, ekonomik hayata ilişkin hükümlerinin bugüne sirayet edemeyeceği

ifade edilmiştir. Bundan hareketle hayatın dışına itilen din aynı zamanda devlet aygıtının tahakkümüne de maruz kalmıştır. Devlet dini ve ona inanları bir anlamda elinde tutulabilmek için kendi din yorumunu tüm topluma deklare etmiştir. Diyanet kurumu bu çabanın bir ürünüdür.

Cumhuriyet Türkiye'sinde 1920'lerden itibaren toplum ve devleti laikleştirmeye yönelik uygulamalara bakıldığında hukukun aynı zamanda toplumsal dönüşüm aracı olarak da kullanıldığı yalnızca anayasa metinlerinden dahi gözlemlenebilmektedir.

- 1876 Kanun-i Esasî'de "Zatı Hazreti Padişahî hasbel hilâfe dini İslâm'ın hâmesi ve bilcümle tebeai Osmaniyenin hükümdar ve padişahıdır. Devleti Osmaniyenin dini İslâm'dır" hükmü yer almaktadır.1921 AY'de "Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vazi, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavanin ve nizamat tanziminde muamelatı nasa erfak ve ihtiyacı zamana evfak ahkâmı fikihiye ve hukukiye ile adap ve muamelat esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilinin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tayin edilir" hükmündeki 7. Madde ile yasaların fıkha uygunluğu emredilmektedir.
- 1924 AY'nın 2. Maddesinde "Türkiye Devletinin dini, dinî İslâmdır: Resmi dili Türkçedir; makkarı Ankara şehridir." denilmektedir. 10 Nisan 1928'de Teşkilât-ı Esâsiyye Kanunu'nun 2. maddesinde yer alan "Devletin dini dîn-i İslâm'dır" fıkrası ile 26. maddedeki "ahkâm-ı şer'iyenin Büyük Millet Meclisi tarafından yürütüleceği" ni belirten cümle kaldırılmış, milletvekili yemininden "vallahî" kelimesi çıkarılarak yemin "namusum üzerine söz veririm" şeklinde değiştirilmiştir. Gerekçede " muasır medeniyet hukuku ammesinde milletin hâkimiyetinin tecellisine mada en mütekeail devlet şeklinin laik ve demokratik cumhuriyet olduğu müsellimattandır" denilmiştir.
- 1937'de meşhur altı ilke anayasadaki yerini alarak 1924 Anayasa'sının yukarıda yer verilen 2. Maddesi yapılan değişiklikle "Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi Layik ve Devrimcidir. Devlet dili Türkçedir. Başkent Ankara'dır." Şeklini almıştır.

27] ERTUNÇ, a.g.e., s. 135.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu vurgusu ile aynı zamanda meşruiyet kaynağının da yer değiştirdiğini, meşruiyetin kaynağının din olmaktan çıkıp dünyevileştiğini söylemek mümkündür. Yeni Türkiye için laiklik yönünde atılan ilk ciddi adım **1922 Saltanatın kaldırılması** denilebilir. Böylece hilafet makamı siyasetin dışında konumlandırılmıştır.

Meclisin 5. Yasama yılında Mustafa Kemal yaptığı konuşmada 3 meseleye vurgu yapmıştır. **Cumhuriyetin korunması, eğitimin birleştirilmesi ve dinin siyasete alet edilmekten kurtarılması**. Bu konuşmanın ertesi günü 3 Mart 1924’de meclise sunulan önergede halifelik makamına gerek olmadığı ilk İslâm yönetimlerinde hükümet ve halifelik makamın aynı olduğundan bahisle ifade edilmiştir.²⁸

1924 tarihli 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu ile medreseler maarif (milli eğitim) bakanlığına devredilmiştir. Bu kanundan sonra yaygın din eğitimi sona ermiş ve imam hatip yetiştirmek üzere açılan 400’ü aşkın medarisi ilmiye kapatılmıştır. Kanunun 4. Maddesi din adamı ve din mütehasısı yetiştiren orta dereceli ve yüksel okullar açmayı hükme bağlamıştır. 1924’de liselerde 1927’de ortaokullarda din dersleri ders programlarından çıkarılmıştır. 1929’da liselerde Arapça ve Farsça dersleri kaldırılmıştır.²⁹

1930-1947 yılları arasında Kur’an kursları hariç, örgün mesleki din eğitimi veren herhangi bir resmi öğretim kurumu açılmadığı gibi Tevhidi Tedrisat Kanunu uyarınca özel din eğitimi öğretimi veren kurum açma izni de verilmemiştir. Ailelerin evlerinde dahi Kur’an öğretimi vermelerine izin verilmemiş, insanlar samanlıklarda, mağaralarda ağaç tepelerinde Kur’an öğrenmeye çalışmışlardır.

Yusuf Ziya Kösemen’in 1947 CHP Kurultayında Tevhidi Tedrisat Kanununa ilişkin sözleri şöyledir. “Arkadaşlar bilirsiniz ki 1924 tarihinde 430 numaralı Tevhidi Tedrisat Kanunu meydana çıkmıştır; bugün dahi o kanun mer’idir. Bu kanuna göre dini tedrisat, dini müessesat ile birlikte milli eğitim bakanlığına devredilmiştir. Bu kanunu göre; bakanlığın

vatandaşın dini ve ahlaki terbiyesi ile meşgul olması lazımdır. Fakat laiklik umdemize bir halel gelmesin diye bu mühim vazife ihmal edilmiştir.”

1924 tarihli 431 sayılı Hilafetin Kaldırılmasına Dair Kanunun 1. maddesi “hilafet, hükümet ve cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilafet makamı mülgadır” şeklindedir.

Hilafetin kaldırılması aynı zamanda Türkiye’nin İslâm dünyası üzerindeki şemsiye rolünden de vazgeçmesi anlamına gelmektedir.³⁰ Hilafetin kaldırılması ile siyasete yön veren önemli bir kuruma son verilmiştir. İsmail Kara hilafetin ilgasına yönelik isabetli değerlendirmesinde “Yeni Türkiye’nin İslâm dünyası ile merkezi irtibat noktası olan makamı ortadan kaldırılmıştır. Bu tarihten itibaren istese de istemede de aynı dairenin içinde yer aldığı jeopolitik, jeokültürel ve stratejik açıdan vazgeçemeyeceği İslâm dünyasıyla irtibatları kurup geliştirecek mekanizmalar ve kurumlar inşa etme peşinde olmamış, olamamıştır” diyerek laik Türkiye için önemli kopuşlardan birine işaret etmiştir.

1934 yılında TBMM’de Şükrü Kaya “dinler işlerini bitirmiş, vazifeleri tükenmiş, yeniden uzviyet ve hayatiyet bulamayan müesseselerdir” dediğinde bu sözleri bravo sesleri ve alkışlarla karşılanmıştır.³¹ 1937’de hükümet adına meclisteki konuşmasında “...laiklikten maksadımız dinin memleket işlerine de müessir ve amil olmamasını temin etmektir... dinler vicdanlarda ve mabedlerde kalsın, maddi hayat ve dünya işlerine karışmasın, karıştırmıyoruz, karıştırmayacağız”³² diyerek hilafetin kaldırılması ile amaçlanan şeyi ifade etmiştir.

Aynı tarihte 3 Mart 1924’te Şer’iye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye, “**Vekâletlerin İlgasına Dair 429 Sayılı Kanun**”la kaldırılmıştır. Şer’iye ve Evkaf Vekâletini, vekâlet olmaktan çıkararak ve din işlerinin Başbakanlığa bağlı bir başkanlık olarak işleme için Diyanet İşleri Başkanlığını oluşturan kanun ile Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Genelkurmay Başkanlığına dönüştürülmüştür. Osmanlı ha-

30] TANÖR, a.g.e., s. 213.

31] TANÖR, a.g.e., s. 269.

32] TANÖR, a.g.e., s. 274.

28] Bülent TANÖR, *Kurtuluş ve Kuruluş*, s. 211.

29] TANÖR, a.g.e., s. 276.

nedanı yurtdışına çıkarılmış, hamile kadınlar dahi derhal gönderilmiştir. Hatta mezarlardan kemikler toplayarak onları da götürmelerini istemek düşünülmüştür. Kanunun birinci maddesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş, ikinci maddesi ile Vakıflar Vekâleti kaldırılmıştır.

Madde 1 “Türkiye Cumhuriyetinde muamelâtı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği Hükümete ait olup dini mübini İslâm bundan maada itikadat ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesailinin tedviri ve müessesatı dinienin idaresi için Cumhuriyetin makarrında (bir Diyanet İşleri Reisliği) makamı tesis edilmiştir.”

Madde 5 “Türkiye Cumhuriyeti memaliki dâhilinde bilcümle cevami ve mesacidi şerifinin ve tekaya ve zevayanın idaresine, imam, hatip, vâız, şeyh, müezzin ve kayyımların ve sair müstahdeminin tâyin ve azillerine Diyanet işleri reisi memurdur.”

Teknik bir kamu hizmeti kurulu olarak çalışması, rejimin talepleri doğrultusunda dinin kişiselleştirilmesine katkıda bulunması amaçlanan kurumun, laikleştirme politikasına dinsel meşruluk kazandırmak için kurulduğunu söylemek mümkündür.

6 Temmuz 1925 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, “hür fikir’e beyanatı” başlıklı yazıda hür fikir muhabirinin DİB Başkanı Rıfat Börekçi’ye yönelttiği “din ile dünya işlerinin ayrılması hakkında mütalaanız nedir” sorusuna Börekçi’nin yanıtı, “din ile dünya işlerinin ayrılmasından daha tabi ve mantiki hiçbir şey olamaz. Halkın da bunu bu surette hüsnü kabul etmesini tavsiyeden geri duramam”³³ şeklinde olmuştur.

1923 yılında Atatürk’ün benzer bir soruya verdiği cevap ise şöyledir.

“Eskişehir - İzmir seyahatinden İstanbul basınıyla yaptığı mülakatları daha sonra mecliste değerlendirirken şöyle demiştir. “bu cümle daha teşkilat-ı esasiye kanununa geçmeden çok önce, İzmit’e İstanbul ve İzmit basın mensuplarıyla yaptığımız uzun bir görüşme ve sohbet sırasında, karşımdakilerden birinin şu sorusuyla karşılaştım. ‘Yeni hüküme-

tin dini olacak mı?’ İtiraf edeyim ki böyle bir soruyla karşılaşmayı hiç de istemiyordum. Sebebi, pek kısa olması gereken cevabın, o günkü şartlara göre ağzımdan çıkmasını henüz istemeyişimdir. Çünkü vatandaşları arasında çeşitli dinlere bağlı unsurlar bulunan ve her dinden olanlar hakkında, adaletli ve tarafsız davranmak, mahkemelerinde vatandaşları ve yabancılar için adaleti eşit ölçülerle uygulamakla yükümlü bulunan bir hükümet, düşünce ve vicdan hürriyetine saygılı olmak zorundadır.... efendiler, karşımdaki gazetecinin sorusuna ‘hükümetin dini olmaz’ diyemedim. Aksini söyledim. Vardır efendim, İslâm dinidir dedim. Fakat hemen arkasından ‘İslâm dininde düşünce özgürlüğü vardır’ cümlesiyle cevabımı açıklamak ve yorumlamak gereği duydum. Demek istedim ki devlet düşünce ve vicdana saygı göstermekle kayıtlı ve yükümlü olur.”³⁴

Kurtuluş Savaşının bitimi yıllarında eski kanunları tadil ederek zamanın ihtiyaçlarına uygun hale getirme konusu gündeme gelmiştir. Bu nedenle 1923 yılında iki komisyon kurulmuştur. **Kanunu Medeni ve Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu**. Komisyonların amacını ifade eden talimatnameye göre Medeni Kanun Komisyonu 1916’da teşkil eden Mecelle ve Ahkâmı Şahsiye Komisyonunun devamı niteliğinde olacaktır. “Ahkâm vaaz ederken birinci derecede ahkâmı fikhîye ve hukukîyemize istinat edilecek ikinci derecede milleti sairece kabul ve tatbik edilmiş olan esasattan istifade olunacaktır”. Komisyon çalışmaları sırasında bir kısım aydınlar Batı kanunlarının aynen alınması yönünde görüş bildirmişler ancak talimatnamenin birincil kaynak olarak fikhî esasları işaret etmesi nedeniyle bu yapılmamıştır.

“1924 tarihinde “Tadili Kavanin Komisyonlarının Suret ve Tarzı Faaliyetlerine Dair” başlıklı bir talimatname yayınlanır. Yeni komisyon teşkil edilir. Bu talimatnamede ilkinden farklı olarak ahkâmı fikhîyeden hiç bahsedilmez. Komisyonlardan beklenen şey talimatnamenin sonunda belirtilen “komisyonlardan vekâleti beklediği gaye tedvin edilecek kavaninin tamamen asri bir devlet mefhumat ve esasatı aliyesiyle azami bir te-tabuka haiz olması ve memleketin ihtiyacatı

33] Abdullah AKIN, *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi*, s. 261.

34] AKIN, a.g.e., s. 264.

nazardan dür tutulmamasıdır.” Kısacası, komisyonun istenen şey çok acele hazırlanacak modern kanunlardır.”³⁵

Komisyon çalışmaları Adliye Vekâletince yeterli bulunmaz ve dönemin Adalet Bakanı Esad Bozkurt komisyonları fesheder ve hükümetin, İsviçre Medeni Kanununu bazı değişikliklerle tercüme edilerek alınmasına karar verdiğini bildirir. Osmanlı’dan bu yana ilk kez bir Batı kanunu tümüyle alınmıştır. Kanunun madde madde görüşülmesi talepleri olsa da çoğunluk görüşü topyekûn oylanması olduğundan oylanır ve Türk Kanunu Medenisi 17 Şubat 1926 yılında kabul edilir. Meclisteki konuşmasında Bozkurt şöyle der: “Baylar, bu yeni kanunu kabul etmek için ellerin kalktığı vakit geçmiş on üç yüzyılın akımı duracak ve Türk milletinin önünde yeni, bereketli uygar bir hayat yolu açılacak.”

Tercüme kanununun yalnızca birkaç noktasında değişiklik yapılır. Bunlarda en dikkat çeken BOZKURT’ un işaret ettiği geçmişten kopuşu gösteren birinci maddedir.

İsviçre Medeni Kanunu 1. Maddesi, kanun ve gelenekte yeri olmayan durumlarda yargıca, kendisinin koyacağı kurala göre yargılamaya yetkisi vermektedir. 4 Ekim 1926’da yürürlüğe giren Medeni Kanunda ise bu kısım bilimsel araştırmaları ve yargıçların vermiş olduğu kararları değerlendirme zorunluluğu olarak yer almıştır. Burada amaçlanan yargıcın geleneği esas alan bir karar vermesinin önüne geçmektir.³⁶

Medeni Kanun kabulünden sonra İsviçre Borçlar Kanunu tercüme edilerek 22 Nisan 1926 yılında kabul edilmiştir.

8 Nisan 1924 tarihli, **469 Sayılı Mehakimi Şeriyenin İlgası ve Mehakimin Teşkilatına Ait Ahkâmı Muadil Kanun** ile şeriye mahkemelerine son verilmiş ve Yargıtay’ın Şeriye dairesi kaldırılmıştır.

4 Mart 1925, 578 sayılı Takriri Sükûn Kanunu muhalefeti susturmak için hükümete geniş yetkiler tanıyan bir kanundur. Geçici ve olağanüstü yargı organı olarak İstiklal Mahkemelerine yer verilmiştir. Kanuna aykırı hareket eden kuruluş ve yayınların Cumhurbaşkanının onayını müteakip idari bir karar-

la yasaklanabilmesine imkân tanımaktadır. O dönem basın mensubu olan Zekeriya Sertel, “gazeteler telefonla verilen emirlerin dışına çıkmazlardı. En ufak bir hata yüzünden gazete haftalarca kapatılır, sorumlular mahkemeye verilir. Yani tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu”³⁷ diyerek düşünce ve ifade hürriyeti ile basın özgürlüğü ihlallerinin boyutlarını gözler önüne sermektedir.

1925’de **677 sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddi ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Unvanların Men ve İhlâsına Dair Kanun** kabul edilmiştir. 28 Kasım 1925 **Şapka İktisası Hakkında Kanun** eski yapıdan görüntü olarak da kopuşu, toplumu kıyafeti ile yeniden Batılı olarak tanımlamayı ifade eder. Heper, şapka devrimi ile ilgili tespitinde dinin somut izlerinin ortadan kaldırmak amacı ile yapıldığını belirtir. Dönemin Ankara valisi bir beyanında “ biz bunları Avrupalıdan farkımız olmasın diye yapıyoruz der”³⁸ Batı karşısında farklı kıyafet ile gülünç olma endişesi, bunun bir itibar meselesi olarak algılanması nedeniyle ki Türk Heyeti Lozan Konferansının 2. oturumuna frak, smokin ve şapka giyerek gitmiştir. 26 Aralık 1925’de aynı kaygularla ve Batılı olma arzusu ile Miladi yıl ve yeni saat kabul edilmiştir.

1926’da **Türk Kanunu Medenisiyle**, evlenme akdinin evlendirme memuru önünde yapılacağına dair medeni nikâh esasını getirilmiştir. Ceza Kanunda ise resmi nikâhı görmeden dini nikâh yapmak hapis cezası gerektiren bir suç olarak yer almıştır.

1 Temmuz 1926’da İtalya’dan alınan **Ceza Kanunu**, aynı yıl **Türk Ticaret Kanunu**, 1927 **İsveç Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu**, 1929 **Alman Ceza Muhakemeleri Kanunu**, **Deniz Ticaret Kanunu** (Almanya), **İcra İflas Kanunu** (İsviçre) ufak değişikliklerle kabul edilmiştir.

Böylece toplumsal hayatı şekillendiren temel kanunlar, meşruiyet kaynağı İslâm olmayan Batılı ülkelerden kopyalanarak Müslüman halka tatbik edilmeye çalışılmıştır.

1928 tarihli ve 1353 sayılı **Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun** ile

35] ERTUNÇ, a.g.e., s. 177.

36] ERTUNÇ, a.g.e., s. 178.

37] ERTUNÇ, a.g.e., s. 103.

38] ERTUNÇ, a.g.e., s. 157.

unutkan bir toplum yaratılmış, Arap alfabesi terk edilmiştir. Öyle ki bu kanuna dayanılarak Kur'an ayetlerinin Arapça olarak yazıldığı kitaplar dahi toplatılmıştır.

Gazi Mustafa Kemal'in kaleme aldığı veya denetlediği 1930'lerden itibaren ortaöğretimde okutulan ders kitapları ve özellikle medeni bilgiler kitabında yer alan aşağıdaki metin devrimlerin düşünsel arka planını ortaya koymaktadır.

"Türkler İslâm (el yazılarında Arap) dinini kabul etmeden evvel büyük bir millettir. Bu dini kabul ettikten sonra bu din Türk milletinin milli bağlarını gevşetti; milli hislerini, mili heyecanını uyuşturdu. Bu pek tabii idi çünkü Muhammed'in kurduğu dinin gayesi, bütün milliyetlerin fevkinde, şamil bir ümmet siyaseti idi."³⁹

Batıya öykünmenin hangi safhada olduğunun bir göstergesi olarak 1931 yılında kurulan Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası⁴⁰ dikkat çekmektedir.

20 Ocak 1932'de Atatürk Aydın milletvekili Reşid Galip ile Kılıç Ali'ye Türkçe Kur'an okunacağını söyler. Gazeteye merasimin bildirilmesini ister. 22 Ocak'ta ilk kez Türkçe Kur'an okunur. Hafız Yaşar, Yerebatan Camiinde rast makamı ile Yasin suresini okur. Bu esnada kravatlı ve başı açıktır. 29 Ocakta Sultanahmet Camisinde 8 hafız Türkçe Kur'an okur. 4 Şubat'ta ise Ayasofya'da 25 hafız Türkçe Kur'an okur, Türkçe tekbirler getirir. Bu merasim radyoda canlı verilir. ABD Büyükelçisi bu merasim nedeniyle Mustafa Kemal'i tebrik eder. Aynı yıl Hafız Rıfâd Fatih Camisinde ilk kez Türkçe ezan okur. 5 Şubat 1932'de ise Hafız Sadettin Kaynak tarafından Türkçe hutbe okunur. Kaynak, Atatürk'e hutbe esnasında "sarık takayım mı" diye sorar. "Hayır" cevabını alır. Fraklı ve başı açık olarak okumasını istenen hutbeye Kaynak "ey ulu tanrı" diye başlar. 8 Şubat'ta ise Ramazan Bayramı gününde Türkçe ezan okunur. Aynı yıl Buhari'nin hadisleri Türkçeye çevrilmek üzere Babanzade Ahmet Naim görevlendirilir. Türkçe Meal için ise Mehmet Akif Ersoy görevlendirilir. Ersoy'un Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesinin Türkçe

Kur'an projesinin bir parçası olduğunu sezdiği için 2 yıl çalıştığı meali hükümete teslim etmemiştir. Daha sonra Kur'an çevirisi görevi Elmalılı Hamdi Yazır'a verilir. Elmalılı girişte "haşa Türkçe Kur'an" diye başlar. Toplumun kutsallarının ve ibadetlerin Türkçeleştirilmesi milli din projesinin bir ürünü olarak okunabilir. Ziya Gökalp, Reşid Galip, İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu projenin fikir babalarıdır.

Milli din projesi kimilerince öyle benimsenmiştir ki müstear olması kuvvetle muhtemel A. İbrahim' adlı yazarın "Her Türk okusun!" mottosuyla 1934 yılında basılan "Milli Din Duygusu ve Öztürk Dini" isimli kitabında aşağıdaki cümleler yer almıştır.

"İslamiyet dini, bugünkü ve yarınki Türkiye'nin milliyet prensiplerine tamamen muhaliftir. Memleketimizde Arap harsı (kültürü) sönmeye ve milli hisler kabarmaya başladığı için, İslamiyet de sönmeye yüz tutmuştur."

"(Bu din) Allah, Allah Kelâmı, Peygamber, Melek, Şeytan, Cennet, Cehennem gibi mevhumata (vehmedilen şeylere) istinad etmeyecektir (dayanmayacaktır)."

Bakanlar Kurulunca yasaklanan kitapta; yeni bir din kuran, bu dini milliyet ve bilime (ilme) dayandıran, kurulan dine yer açabilmek için İslam'ın Türklüğe uygun bir din olmadığını kaydeden ve bu dinin Türklüğe uygun bir hale getirilebilmesi için alınması gereken tedbirlerin sıralandığı görülmektedir.⁴¹ Aşağıda birkaç cümlesine yer verdiğimiz kitabın ilk kez tamamını yayınlayan ve neden yasaklandığına ilişkin değerlendirmelerde bulunulan Derin Tarih Dergisi Milli Din yaklaşımının hangi boyutlara ulaştığını göstermesi bakımından önemli veriler içermektedir.

Henüz Türkçe ezan okunmasından yaklaşık 4 yıl önce Ankara İlahiyat Fakültesindeki Dini İslahat Esasları Komisyonu tarafından bir beyanname kaleme alındığı Vakit gazetesinde yayınlanır. Bu belgede; dinin millileştirilmesi bağlamında, ibadetin şeklinde inkılâp yapılması için camilere secde sıraları konulması, ayakkabılarla camilere girilmesi; ibadetin dilinde inkılâp için namazda okunan ayet ve duaların Türkçe olması; ibadetin sıfatında inkılâp için camilere musikili aletlerinin kabu-

39] TANÖR, a.g.e., s. 247.

40] [http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html\(03.09.2014\)](http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html(03.09.2014))

41] [http://www.muhamrembalci.com/kitaplika/13.pdf\(09.01.2016\)](http://www.muhamrembalci.com/kitaplika/13.pdf(09.01.2016))

lû; ibadetin fikriyatında inkılâp için Kur'an'ın ve İslâm'ın beşeri ve mutlak mahiyetini felsefi bir görüşle göstermek amaçlanmıştır. Daha sonra bu belgenin ilahiyat fakültesindekilerden biri tarafından servis edildiği ancak bu belgenin henüz müzakere edilmediği fakülte umumi kâtibi tarafından açıklanmıştır. Eşref Edip bu layihanın gazete haberleri ve tepkiler nedeniyle bir daha gündeme de alınmadığını belirtmiştir.⁴²

1933 yılına gelindiğinde Ayasofya cami müze yapılmış, külliyesi yıkılmıştır. Memurların Cuma namazına gitmelerine izin verilmemiş, 1920 tarihli **Hıyanati Vataniye Kanununa** da dayanılarak dini bir görüntü altında ayaklanmanın ve dinin siyasete alet edilmesin vatana ihanet suçu olduğu ifade edilmiş, dinin leh veya aleyhinde hiçbir yayına izin verilmemiştir. 29 Kasım 1934'de **2590 Sayılı Efendi, Bey, Paşa Gibi Lakap ve Unvanların Kaldırılmasına Dair Kanun, 2596 Sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun** yürürlüğe girmiştir. 15 Kasım 1935'te bazı cami ve medreseler kullanım dışı bırakılmıştır. 1940'larda Köy enstitüleri ile resmi ideoloji kırsala aktarılmıştır. 2 Haziran 1941'de Türk Ceza Kanununda Arapça ezan okumak suç olarak yerini almıştır. Ocak 1954'de laiklik ilkesini ihlal ettiği gerekçesi ile Millet Partisi kapatılmıştır.⁴³

Halkın Tutumu

Tüm bu gelişmeler yaşanırken, siyasetin hukuk marifetiyle tahayyül ettiği sosyal ve toplumsal yapıya şekil verilirken dönemin iletişim imkânlarının kısıtlı olmasının da etkisiyle çoğu değişiklik Anadolu insanının haberi olmaksızın gerçekleştirilmiştir.

Dönemin bürokratlarından Abdullah Cevdet'in halka bakışını özetleyen şu ifadeler dikkat çekicidir. "İcabat-ı ilmiye fenniye neyi istilzam ederse, avamun hoşuna gitmese bile iltizam etmek idare adamları için bir vazifedir. İsmet Paşa katılmakla kalmayıp, avamun değişimi kolay kabul etmeyeceği ihtimaline karşı ona destek verir, zira avam eski çağrısını bile yeni çağrıyla tereddütsüz müsaade etmez."⁴⁴

1925 yılında Şapka inkılâbı ile Batılılaşma hayalinin kendi üzerlerinde de uygulanmak istenmesiyle direnç gösteren halk, idarenin kararlılığı ve şedid cezaları ile karşılaşmıştır. Öyle ki ağır cezalarla sindirilen halktan kimileri dükkânların önünde kuyruklar oluşturup erkek şapkası bulamadığı için süslü kadın şapkası giymek zorunda kalmıştır.⁴⁵

Kısa sürede toplumu şekillendiren kadro, 1930 yılında Menemen, 1933 yılında Bursa Ulu camide Arapça ezan⁴⁶ okunması, 1936 yılında İskipli Atif Hoca'nın verdiği tepkiler ile karşılaşır. Rejim modernleşmenin ön şartlarından gördüğü laikleşmeye yönelik dirençleri gericilik, hurafe ve cehalet olarak nitelmiş, kendi toplumundan bir "öteki" yaratmıştır. Şerif Mardin'in tespitiyle bu tanımlamalar ise hiçbir zaman sosyal bilimlerin kavramı değildir. Olsa olsa edebi ve hissi kavramlardır.

Bu uygulamalar karşısında çoğunluk ise

sel Boyutu, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, s. 201.

45] ERTUNÇ, a.g.e., s. 160.

46] Halis AYHAN - Mustafa UZUN, *Ezanın Türkçe okunmasına ilk büyük tepki 1 Şubat 1933'te Bursa'da meydana geldi. Ulucami'de Topal Halil adında halktan birinin Arapça ezan okuduktan sonra minare dibinde bekleyen bir sivil polis tarafından tartaklanarak karakola götürülmek istenmesine tepki gösteren halk, hükümetin bu konuya müdahalesini protesto etmek üzere önce Evkaf müdürlüğüne, oradan da valiliğe yürüdü. Valiliğin askerî garnizondan yardım istemesi üzerine durum İzmir'de Atatürk'ün yanında bulunan garnizon kumandanına bildirildi. Hadiseyi öğrenen Atatürk gezisini yarıda keserek Bursa'ya geldi. Anadolu Ajansı'na verdiği beyanatta olayın haddizatında ehemmiyetli olmadığını, cahil mürtecilerin Cumhuriyet adliyesinin pençesinden kurtulamayacaklarını, olaya bilhassa dini herhangi bir tahrike vesile etmeye asla müsamaha edilmeyeceğinin anlaşılması için önem verdiklerini belirterek meselenin esas mahiyetinin dinle değil dille ilgili olduğunu söyledi (Cumhuriyet, 7 Şubat 1933). Ayrıca konu ile bizzat ilgilenerek hükümet yetkililerine gerekli talimatı verdi. Bursa müftüsüne, savcı ve sulh hâkimine işten el çektirildi. Arapça ezan okuma hadisesine katılan on dokuz kişi, Çorum Ceza Mahkemesi'nde bir yıl süren muhakemeden sonra ağır hapis ve sürgün cezasına çarptırıldı. Ezanın Türkçe okunması kararına uymayan görevliler 1941 yılına kadar Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinin kapsamında mütalaa edilerek "yetkili mercilerin kamu düzenini sağlamaya yönelik emrine aykırılık" suçunu işlemiş sayılıp cezalandırılırken 15 Nisan 1939 tarihinde hükümetçe meclise sunulan ve 1941'de kesinleşen 4055 sayılı Kanun değişikliğiyle 526. maddeye. "Arapça ezan ve kamet okuyanların üç aya kadar hapis veya on liradan iki yüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılması" fıkrası eklenmiştir (Diüstür, Üçüncü tertip, XXII. 418, kanun lâyihası için bk. TBMM Kütüphanesi Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü, nr. 186, 1/78). (Kocaturk, s. 546).-İslâm Ansiklopedisi (Ezanın Türkçeleştirilmesi) cilt: 12, s.38-42.*

42] AKIN, a.g.e., s. 334.

43] ERTUNÇ, a.g.e., s. 378.

44] Nuray MERT, *Kemalizm, Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşün-*

sessiz kalmış veya sindirilmiştir. Bu sessizliğe gerekçe olarak Bülent Tanör "Halkın genel uysallığı ve pragmatizm, halk İslâm'ının yumuşaklığı, Alevilerin özel desteği, dinin devlet dışında örgütlenme geleneğinin zayıflığı, Diyanetin yönlendirici rolü, siyasal iktidarın baskısı, rejimin baskıcı niteli vs"⁴⁷ göstermektedir. Bir dönem laiklik uygulamalarını İsmail Kara'nın "Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Me-sele Olarak İslâm" isimli kitabında yer verdiği Ahmet Hamdi Başar'ın 1930 yılında yapılan bir tren yolculuğundaki sözleri özetler mahiyettedir.

Ahmet Hamdi, 2 yıl sonra Milli Eğitim Bakanu olacak olan Reşit Galip'e "layıklığın bizde anlaşılmağa başlanan şekilde tatbiki dinsizlikten başka bir şey değildir. İslâmlıkta din ile dünyanın ayrılması dinsizliğin ifadesidir. Bu vaziyette bütün yaptıklarımıza din muhalefet edecek; şapka giyeceğiz, din gavur olduğunuz diyecek. Yeni harfler, yeni kanunlar, hülâsa yenilik namına her ne yaparsak hepsi dinin dışında olacak. Bunları yapan adam kâfir sayılacak. Eğer halk dine inanursa hükümete ve devlete inanmayacak. Halk ya hükümetsiz veya dinsiz kalacak...layıklık inkılabını şimdi anladığımız şekilde kabul edince ve İslâmlığı fedaya kalkınca ortaya o mahiyette koyacak hiçbir şey bulamayacağız...bizde dini cemiyyetin dışına atmak değil, bilakis inkılabın emrine vererek yaşatmak lazımdır. camileri yıkıp onların yerine halkevleri yapmak suretiyle maksadımızda asla muvaffak olamayacağız. Her zaman camide toplanan halka oradan sesimizi duyurmak, oralarını modern halkevleri haline koymak, din sınıfını ortadan kaldırmak, herkesi din ve dünya namına konuşturmak mümkündür. İslâmlık bu bakımdan en modern ve ileri bir dindir" Kara'nın bu sözlerden sonra sorduğu şu soru manidardır. "Ne dersiniz: Ahmet Hamdi Başar'ın yaklaşımı ve teklifi Cumhuriyet devri din-siyaset ilişkilerinin değişmez kuralı haline mi gelmiştir?"⁴⁸

Sonuç olarak;

Bir yandan muasır medeniyet seviyesine erişmek hedefiyle, din kurallarının statik olduğu ve bu nedenle çağın gereklerine cevap

veremediği, dinin İslâm dünyasının Batı karşısında geri kalmasının sebebi olduğu savunulmuş bir yandan ise dinin yönetsel ve toplumsal alandaki etkilerini ortadan kaldıracak hukuki düzenlemelerin lafzında meşruiyet sağlayabilmek için din referans gösterilmiştir. Sonraki süreçte ise katı laiklik uygulamaları devreye sokulmuştur.

İzmir'de halka söylevinde "bizim dinimiz en makul ve tabii bir dindir ve ancak bundan dolaydır ki son dindir. Tabii olabilmek için makul olması lazımdır. Akıl, feraset, muhakeme, mantık, ilim, fen ve hepsine uygun olmak lazımdır ki öyledir"⁴⁹ diyen Mustafa Kemal, içeriğinde bizzat etkili olduğu tarih ders kitaplarında ise varoluşun tabiat olayları ile açıklanmasını uygun görebilmiştir.

1931'de basılan lise 1 tarih kitaplarında varoluşa dair aşağıdaki paragraflar kurucu kadro önderinin dine bakışını özetlemektedir.

"Herhalde şunu kabul etmek lazımdır ki hayat tabiatın haricinden gelmiş değildir ve tabiatın fevkinde bir amilin eseri de değildir. Hayat tıpkı suyun buhar olması, bazı cisimlerin billur haline geçmesi, hararet tesiri ile toprağın ısınması kabilinde zaruri bir tabiat hadisesidir ve husulü için lazım olan tabii sebepler mevcut olduğu zaman kendiliğinden hâsıl olmuştur... Bu hayvanlar arasında birtakımları vardır ki, sürüler halinde bir arada bulunuyorlar, birbirlerine bakıyorlar, birbirlerini taklit ediyorlar, birbirlerinin hareketlerinden ve seslerinden anlıyorlardı. Bu devir inkişaf ettikçe, nebatlarının ve hayvanlarının bugün dünyada görülenlere benzeyişleri de arttı. Bu hayvanlar zümresinin başında sıra ile maymunlar, kuyruksuz maymunlar ve nihayet insanlar bulunmaktadır." Lise iki ders kitabında ise "Muhammed'in koyduğu esasların toplu olduğu kitaba Kur'an denir."⁵⁰

Cumhuriyet Türkiye'sinde laikleşme, çok hukuklu sistemin ortadan kaldırılarak meşruiyetini dinden almayan, tek hukuklu bir sistem inşasının -aynı zamanda ulusun inşasında da- önemli bir adımı olmuştur. Dinin toplumsal alandan dışlanmasının bir tezahürü olarak ulus inşasında İslâm öncesi Türklük dönemi yüceltilmiştir.

47] TANÖR, a.g.e., s. 287.

48] KARA, a.g.e., s. 34.

49] TANÖR, , a.g.e., s. 268.

50] AKIN, a.g.e., s. 305.

Kemalizm Türk toplumunda yaşayan insanların kendi kimliklerini tanımlayış biçimlerini değiştirmek amacıyla onlara yeni bir alternatif kimlik sunmuş, dinsel içeriğinden arındırılmış bir millet terimiyle topluma yeni bir kimlik sunmak, ahlakı da bu dinden farklılaştırarak yeni davranış kalıpları belirlemek ve nihayet bu ikisini içeren yeni bir hakikat düzenini siyasal iktisadi ve sosyal alanlarda müspet ve tecrübeyi ilim esasını hâkim kılmak metodunu benimsemiştir.⁵¹

“Biz din işlerini millet ve devlet işleriyle karıştırmıyoruz. Millet ve devlet işlerinin kâbesi, milli egemenliğin belirlediği büyük millet meclisidir. Din işlerinin mihrabı ise insanların şahsi vicdanıdır”⁵² diyen Mustafa Kemal Atatürk, ölümünden sonra da yüceltilmiş ve kutsanmış, ebedileştirilmeye çalışılmıştır. Öyle ki 1944 yılında Türk Dil Kurumu sözlüğünde “Türk’ün dini Kemalizim’dir” şeklinde bir tanımlama yapılabilmektedir.

Modernleşmenin ayak sesleri ile birlikte aslında dinin toplum ve dahi dünya üzerindeki etkisi ve gücü gerçek manasıyla kavranmış olmalı ki “laikleştirme” üzerinde bu kadar kararlılıkla durulmuştur.

1943’de Diyanet İşleri Başkanı olan Ahmet Hamdi Akseki’nin Hz. Peygamberin hayatını anlatan kitabı yayımlandığında soruşturma konusu olmuş ve İçişleri Bakanlığının kararıyla toplatılmıştır. Gerekçe ise dini bir atmosfer meydana getirilmesi ve gençlik için dini bir zihniyet fideliği vücuda getirilmesine engel olmasıdır.

Yakın geçmişimizde laikliği inşa eden kadroların toplumun milli ve manevi değerleri ile barışık olmayan bir strateji izlemelerinden mi yoksa İslâm’ın kuşatıcılığından mıdır siz takdir edin; laikliğin anayasal ilke olarak belirlenmesinden tam 14 yıl sonra “1951’de Millet Partisinin İstanbul İl Kongresinde vefat etmiş parti başkanı için Fatih okunması teklifi büyük tartışmaların başlangıcı olmuştur. Bir kesim bunun laikliğe aykırı olduğunu ve laikliği tehlikeye sokacağını, irticaya hizmet edeceğini savunarak ısrarla karşı çıkarken, diğer kesim ise bunun laiklikle ilgisi olmadığını Türk örf ve adetlerinin bir

gereği olduğunu savunmuştur.”⁵³

Bugün dahi hala laiklik tanımı üzerinde bir uzlaşa sağlanabilmiş değildir. Ülkemizde çoğu kez dini vecibelerin toplumsal alanlarda yerine getirilmesi laikliğe aykırı olarak yorumlanabilmektedir. Yönetim biçimlerinin, insanların doğuştan kaynaklanan, ilahi hukuken bahsettiği hakları belirlemeye ve sınırlamaya yetkisi olduğu zannı devam ettikçe de laiklik tartışması sürecektir.

Kaynakça

- AKIN, Abdullah; *Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi*, Ensar Yayınları, İstanbul, 2011.
- ALKAN, Mehmet Ö.; *Resmi İdeolojinin Doğusu ve Evrimi Üzerine Bir Deneme, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*
- AYDIN, Mustafa; *Kur’ani Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2010.
- AYDIN, Mustafa; *Güncel Kültürde Temel Kavramlar*, Açılım Kitap, İstanbul, 2011.
- BALCI, Muharrem; *Tanzimat’tan Ulusal Programa Yeniden Yapılanmanın Hukuki Gelişim Süreci. BİRİKİMLER-I*, İstanbul, 2003.
- DOĞAN, D. Mehmet; *Büyük Türkçe sözlük, Gerçek Hayat*, İstanbul, 2001.
- el-MEVDUDİ, Ebu’l A’la; *Kur’an’a Göre Dört Terim*, İstanbul, 1979.
- ERDOĞAN, Mehmet; *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat 2. Baskı. İstanbul, 2005.
- ERGENÇ, Kamil; *Modernleşme ve Bir Çıkış Yolu, Dünya ve İslâm Dergisi Sayı 2*, Kitap Fikir Eki. 1990.
- ERTUNÇ, A. Cemil; *Cumhuriyetin Tarihi*, Pınar Yayınları, 5. Baskı. İstanbul, 2010.
- GAYRETLİ, Mehmet; *Tanzimat Sonrasında Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları*, 2008.
- GÖZAYDIN, İstar B.; *Türkiye Hukukunun Batılaşması*, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt: 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- GÜRSOY, Belkıs Altunış; *Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü, Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi) sayı*

51] ERTUNÇ, a.g.e., s. 315.

52] AKIN, a.g.e., s. 261.

53] ERTUNÇ, a.g.e., s.181.

- 36, Ankara, 2006.
- İslâm Ansiklopedisi*; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 12, İstanbul, 1995.
- İslâm Ansiklopedisi*; Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 23, İstanbul, 2001.
- KARA, İsmail; *Cumhuriyet Türkiye'sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- KAHRAMAN, Mehmet; *Avrupa Birliği Ülkelerinde ve Türkiye'de Laiklik, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı 9, 2008.
- MERT, Nuray; *Kemalizm Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, İletişim Yayınları 2. Cilt. İstanbul, 2001.
- TANÖR, Bülent; *Kurtuluş ve Kuruluş*, 4. Baskı. Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2002.
- Türkiye'de Siyasi Düşünce*; İletişim Yayınları, Cilt 1, İstanbul, 2001.
- http://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (03.09.2014)
- <http://www.yargitay.gov.tr/sayfa/tarihce/563> (09.03.2014)
- <http://www.dunyabizim.com/besirayvazoglu/11495/memlekette-ilk-laik-mustafa-fazil-pasa.html> (01.09.2014)
- http://tr.wikipedia.org/wiki/I._Mahmud (03.09.2014)
- <http://www.muhammedbalci.com/kitaplika/13.pdf> (09.01.2016)